

Az író, az olvasó – és az álmok

1842-ben egy napon a harmincnyolc éves Hawthorne ezt írta naplójába: „A lefolyása szerint leírni egy álmot, melyen minden ellentmondása, csapongása és céltalansága ellenére végigfut egy vezéreszme. Régóta áll a világ, de ilyet még nem írtak.” Valóban. Gilgames négyezer évvel ezelőtti első álmától máig helytálló Hawthorne megállapítása. Az álmok felidézéséből, bármily lenyűgözők és bármily igazak, hiányzik valami az álmok sajátos szókincséből, szöve-téből, egyediségéből.

Alice¹, az egész irodalom egyik leghitelesebb álmvándora, ugyancsak kész elismerni, hogy a szavak nem alkalmasak a világ végtelen sokrétűségének megnevezésére. Amikor Dingidungi azt mondja neki, hogy a „dicsőség” szót „elsöprő erejű érvelés” értelemben használja, Alice ellenkezik: a „dicsőség” nem jelenti azt, hogy „elsöprő erejű érvelés”. „Ha én használok egy szót, akkor az azt jelenti, amit én akarok; sem többet, sem kevesebbet!” – mondja Dingidungi meg-rovó hangszúllyal. „Az a kérdés, vajon engedelmeskednek-e a szavak” – hitetlenkedik Alice. „Az a kérdés, ki az úr, és kész” – zárja le a vitát Dingidungi.

Semmi kétség: az írónak az a dolga, hogy – mint Dingidungi – higgyen a nyelv erejében, és úr legyen, ugyanakkor biztosítsa Alice-t, hogy ő szintén aláveti magát a szövegértelmezés szokványainak, melyet maguk a szavak uralnak. Persze többé-kevésbé tudatosan Dingidungi és Alice, író és olvasó is tudja, hogy ez mondvacsinált, de bele kell törődnünk, ha azt akarjuk, hogy egyáltalán létezzon irodalom. Borges, az álmok mestere, érzékletesen ecseteli ezt a pa-radoxont *Dreamtigers*² című rövid írásában. Gyerekkora óta imádja a tigriseket, vallja meg, majd elárulja, hogy alvás közben, miután álomba merült, hirtelen rájön, hogy álmodik. „Ez itt egy álom – gondolom magamban –, kedvemre szórakozhatok benne, és mivel korlátlan ha-talmam van, megidézek egy tigrist.” Am így fejezi be: „Ó, hozzá nem értés! Álmomban sose tudom előhívni azt a bestiát, amelyre vágyom. Felbukkan egy tigris, de pufók vagy satnya, torz vagy lehetetlen méretű, vagy izgága, vagy inkább kutyára, madárra hasonlít.”

Ahogy alvás közben a kívánt álmot nem tudjuk szándék szerint, pontosan létrehozni, úgy ébren a mindenség sokféleségét nem tudjuk szavakba önteni. Hogy elbeszélhető legyen, iro-dalmilag kell megszerkeszteni az álmot; inkább kell a történet logikájába és hangnemébe il-leszteni, mint tövéről hegyére visszaadni. Talán az egyetlen siker, melyre az író törekedhet, hogy elhiteti az olvasóval: maguk a szereplők álomnak hiszik az álmot. Nem számít, ha mi olvasóként – hogy bibliai példákat hozzak – tudjuk, hogy az álmok, melyekről József a testvé-reinek beszámol: próféciák, melyeket Nabukodonozor Dánielnek elmond: allegóriák, és hogy József álma Mária terhességéről: magyarázó célzatú. Mindegyik álomelbeszélés az őt magába foglaló történeten belül működik, az indokolja, azt értelmezi.

Néha egy történet csupán a látszatát akarja keltetni egy álomnak. Elfogadjuk, de nem igazán vagyunk meggyőzve, hogy Bunyan *A zarándok útja* című könyve egy álom leírása, vagy hogy Dorka kalandjai az *Oz*³-ban álmok. A történet álomba foglalása ürügyén az író így érvelhet: mivel álomról van szó, ami történik, lehetséges. Ezek az eszközök, ahelyett, hogy a valósze-rűséget növelnék, inkább azt tudatosítják az olvasóban, hogy még az álom zavarosságát célzó kísérleteknek is meg kell felelniük a szövegépítkezés szigorú szabályainak. Előfordulhatnak dolgok, melyek egy realista történetben nem lehetségesek, de még a lehetetlenségeket is ok-okozati összefüggésbe kell hozni. Bunyan főhőse, az otthonát elhagyó Keresztyén bármely országba megérkezhet, a forgószél által felkapott Dorka bárhol földet érhet, de annak *valahol* kell lennie, és azt a helyet pontosan meg kell határozni az olvasó számára. A szürrealisták, mint tudjuk, kísérleteztek szándékosan összefüggéstelen álomleírásokkal, ám ezeket inkább tekintjük verbális mutatványoknak, mint valós álmoknak.

1 Lewis Carroll: *Alice Tükkörországban* (Móra, 1980; ford. Révbíró Tamás és Tótfalusi István).
 2 Jorge Luis Borges: *Álomtigrisek* (I. Utunk, 1988/33; ford. Asztalos Lajos).
 3 Lyman Frank Baum: *Oz, a nagy varázsló* (Cicero, 2007; ford. Szöllősy Klára).

Néha egy történet azért szól egy álmról, hogy próbára tegye a valóságfelfogásunkat, ahogy Csuang-ce⁴ tette híres pillangó-paradoxonában⁵. Előtte Szókratész vetette fel e kérdést⁶ bizonytalan tanítványai egyikének: „Hogyan dönti el, hogy e pillanatban alszunk-e, s minden gondolatunk álom, vagy ébren vagyunk és egymással beszélgetünk?” Alice egy még ijesztőbb eshetőséggel szembeül Subidam és Subidu erdejében, ahol a Király egy fa tövében alszik, és (Subidu szerint) óra álmodik. „Ha az a Király ott véletlenül fölébredne, hipp-hopp, eltűnnél, mint a kámför!” – mondja Subidam. Borges *Körkörös romok* és Papini A „*Beteg úriember*” *utolsó látogatása* című elbeszélése ugyanezt a kérdést veszi át és fejtegeti. Segismundo – Calderón *Az élet álom* című drámájában, és annak közönségével ellentétben – nem tud különbséget tenni ébren és álmában átélt dolgok között, és kénytelen megvárni, hogy a nyers valóság megtanítsa erre. Hamlet kétsége megegyezik Segismundóéval, csak fordítva működik: a rossz álmai tudatosítják benne, hogy nincs dióhéjba zárva, és a végtelen királya.⁷

Az álmok és az ébrenlét valóságának összetéveszthetősége (hasonlóan az elmezavar és az álom összetéveszthetőségéhez, amelyre Szókratész említett dialógusa szintén kitér) lehetővé teszi az íróknak, hogy anélkül használhassa az álmot a valóság kétségbevonására, hogy egy álmobeli állapot mimelésének megoldhatatlan feladatára kényszerülne. Coleridge így ír egyik kiadatlan naplójában: „Mi lenne, ha álmodban eljutnál az Édenkertbe, és ébredéskor az ott szaktított virágot tartanád kezvedben? Mondd, mi lenne akkor?” A kérdés annyira megválaszolhatatlan, oly ügyesen elegyíti ébrenlét és álom valóságát, hogy H. G. Wells – Coleridge nyugtalanító felvetését átvéve – épp egy ilyen virággal fejezi be *Az időgép* című lidérces látomását.

Az irodalomban gyakran arra szolgálnak az álmok, hogy a lehetetlen – akár a köd a fal repedésén – bekúszhasson a mindennapok közegébe. Sajnos gyakran előfordul, hogy az álom azért kerül a cselekménybe, hogy mentse a gyengécske történetet, és így a módszer csődöt mond az író alkalmatlansága miatt. Számos szürreális történet épít erre a kifogásra: „Ez csak egy álom!” A legjobb esetben az olvasó nincs meggyőzve, a legrosszabb esetben még a történet csirájában rejlő erő is elvesz emiatt. Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde* című kisregénye valós rémálomban fogant (mint elárulta, a barna egyik borzasztó árnyalatában álmodta meg), de szerencsére nem azzal zárul, hogy meggyötört hőse felébred, és letagadja, hogy bármi iszonyatos történt volna. Kafka nagyon hatásos módon fordítja jár el: nem az álom, hanem a valós élet lesz lidércnyomássá Gregor számára, miután felébred nyugtalanító álmából, és szörnyű féreggé változva találja magát ágyában.⁸ Dosztojevszkij más módszerhez folyamodik. Hogy vészterhessé tegye történetét, az *Ördögök* egyik szereplőjével elmond egy álmot az illető kedvesének: „Múlt éjjel azt álmodtam, hogy egy olyan helyre vezettél, ahol egy ember méretű pók lakik, és életünk hátralevő részét annak rémült szemlélésével töltöttük”.

Néhány nappal azután, hogy az álmok leírásának lehetetlenségéről írt, Hawthorne újabb bejegyzést tett a naplójába: „Egy múltkori álmom: a világ megelégette a tények elnagyolt köz-

4 Csuang-ce, más átírásban: Dsuang Dszi (i. e. 369–286) kínai filozófus, a taoizmus első jelentős értelmezője.

5 Magyarul legérzékletesebben Szabó Lőrinc *Dsuang Dszi álma* című költeménye fogalmazza meg:

Kétezer évvel ezelőtt Dsuang Dszi,
a mester, egy lepkére mutatott.
– Álomban – mondta, – ez a lepke voltam
és most egy kicsit zavarban vagyok.

– Lepke, – mesélte, – igen, lepke voltam,
s a lepke vigan táncolt a napon,
és nem is sejtette, hogy ő Dsuang Dszi...
És felébredtem... És most nem tudom,

most nem tudom, – folytatta eltűnődve, –
mi az igazság, melyik lehetek:
hogy Dsuang Dszi álmodta-e a lepkét
vagy a lepke álmodik engemet? –

Én jót nevettem: – Ne tréfálg, Dsuang Dszi!
Ki volnál? Te vagy: Dsuang Dszi! Te hát! –
Ő mosolygott: – Az álombeli lepke
épp így hitte a maga igazát! –

Ő mosolygott, én vállat vontam. Aztán
valami mégis megborzongatott,
kétezer évig töprengtem azóta,
de egyre bizonytalanabb vagyok,

és most már azt hiszem, hogy nincs igazság,
már azt, hogy minden kép és költemény,
azt, hogy Dsuang Dszi álmodja a lepkét,
a lepke őt és mindhárunkat én.

6 I. Platón: *Theaitétosz* (Atlantisz, 2001; ford. Bárány István).

7 William Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi* (Magvető, 2012; ford. Nádasdy Ádám).

8 Franz Kafka: *Az átváltozás* (Helikon, 2015; ford. Györffy Miklós).

lését, és ezreddolláros havi fizetéssel felfogadott, hogy pontosan úgy adjam hírül a közérdekű dolgokat, ahogy történtek”. Hawthorne tényleg tudatában volt az álom csodás természetének: az általa pontosan nem kifejezhetőnek tartott közeg megbízta, hogy az eseményekről pontosan úgy számoljon be, ahogy történtek – még hozzá havi ezer dollárért, ami nyilván óriási összeg volt a XIX. század közepén. Lehet, hogy Hawthorne (vagy álomvilága) ily módon fogadta el az igazságot az írói mesterségről: hogy az emberközpontú történetalkotás kóros kényszere, mely a szerzőben elnyomja annak tudatát, hogy eszköztára megbízhatatlan, érzékelése tökéletlen, értelme zavart, és bizalma az olvasó jóindulatában sokszor indokolatlan.

Az Odüsszeia XIX. énekében, melyet Vergilius természetesen jól ismert, Pénélopé az álmokról beszélve azt mondja, kétféle kapun érkeznek hozzánk: az egyik – amelyen a megtévesztők jönnek – csiszolt elefántcsontból van, a másik – amelyen az igazmondók – simított szaruból.⁹ Jóllehet az írók – belátva, hogy mesterségük koholmányokra épül – kénytelenek az elefántcsontkaput használni álmaikhoz, az irodalmi koholmányok mégsem hazugságok, csupán valótlanságok. Dante, aki tudta, mit beszél, azt mondta róluk: „non falsi errori”. Igaz tévesztések.¹⁰ Lényeges különbség.

*Fordította és jegyzetekkel ellátta:
Szilágyi Mihály*

9 Homérosz: *Odüsszeia* (Európa, 2016; ford. Devecseri Gábor).

10 Dante Alighieri: *Isteni színjáték* (Magvető, 2016; ford. Nádasy Ádám).